

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ОПЕРАЦІЙ ЗАСТАВИ

У статті проведено бібліографічне дослідження наукових праць, довідкової та навчальної літератури економічного та юридичного спрямування для виявлення проблемних питань з бухгалтерського обліку операцій застави, здійснено критичний аналіз та систематизацію виявлених напрямів дослідження

Ключові слова: бібліографічне дослідження, застава, заставадавець, заставадержатель

Постановка проблеми. Питання застави є досить актуальним на сучасному етапі розвитку економічних відносин. Це пов'язано зі збільшенням кредитування юридичних осіб банківськими, фінансово-кредитними установами та іншими суб'єктами господарювання для ведення господарської діяльності підприємства. Надання позикового капіталу у великих розмірах, як правило, супроводжується заставою певного майна, як гарантії виконання зобов'язань позичальника перед кредитором. Питанням застави та її окремих видів присвячено багато наукової, навчальної та практичної літератури, які розкривають ті чи інші. Проте, в даній сфері залишається ще багато дискусійних питань, які потребують вирішення. Крім того, необхідним є узагальнення та систематизація наявної інформації з питань застави для виявлення перспективних напрямків дослідження та вирішення проблемних питань. Зокрема, одним із таких напрямів є бухгалтерський облік операцій застави, а саме особливості його організації та ведення на підприємствах-заставадавцях та підприємствах-заставадержателях. Наявність особливостей здійснення операцій застави, пов'язаних з передачею майна, майнових прав, цінних паперів тощо в заставу, поверненням предметів застави або їх продаж у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань, зумовлює специфіку облікового відображення операцій застави та актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що дослідженням тих чи інших питань застави та її видів, таких як іпотека, порука, завдаток, займалися такі вітчизняні вчені як: В.Д. Лагутін, П.С. Єщенко, К.В. Паливода, П.Т. Саблук, Я.О. Савченко, О.Г. Боброва, В.В. Мушинський, К.В. Романчук, Т.В. Затока, М.М. Дякович, С.В. Нижний,; О.В. Михальнюк, І.О. Проценко, М.В. Андріанов, Г.В. Макаренко; російські вчені: Н.В. Сумарокова, С.А. Литвинова, К.Н. Предеин, І.В. Сугайпова, А.В. Івановська та інші. Більшість зазначених вчених займалися дослідженням сутності окремих видів застави, питаннями контролю виконання зобов'язань тощо. Проте, небагато з них досліджували особливості бухгалтерського обліку застави, що свідчить про необхідність спрямування дослідження на вивчення організаційно-методичних аспектів бухгалтерського обліку всіх видів застави, що формують комплекс операцій застави.

До іноземних вчених, які вивчали питання застави та її видів, у тих чи інших аспектах, належать: Ф. Фабоцци, С. Манн, П. Беренс, М. Венкштерн, Ф.Ю. Зеккер, Х. Кетц, Ф. Лорман, Д. Медікус, Дж. Грей Сідней, Д. Ларсон Керміт, Дж. Уалд Джон, Барбара Чіапетта, Х.П. Бэр, Р. Познер та інші.

Метою дослідження є проведення бібліографічного та бібліометричного дослідження, систематизації та узагальнення проблематики публікацій, надрукованих в наукових вісниках, збірниках наукових праць, збірниках матеріалів конференцій, дисертаційних роботах, довідковій та навчальній літературі, періодичних виданнях за напрямом вивчення питань застави. Дане дослідження також дасть змогу виявити проблемні питання відображення операцій застави в бухгалтерському обліку та виявити напрями їх вирішення.

Виклад основного матеріалу досліджень. Бухгалтерський облік є цілісною системою, яка об'єднує в собі безліч окремих об'єктів. Одним із таких об'єктів є застава. Інформація, яку містить бухгалтерський облік про кожен з об'єктів є основою для прийняття рішень управлінським персоналом будь-якого підприємства. Тому, для прийняття рішень керівництво підприємства повинно володіти достовірною інформацією, джерелом якої є бухгалтерський облік.

Перед розкриттям особливостей бухгалтерського обліку заставних операцій насамперед необхідно з'ясувати сутність поняття "застава". Тому в ході дослідження проведено огляд вітчизняної та зарубіжної довідкової літератури економічного, юридичного, фінансового, бухгалтерського спрямування з питань застави. Це дозволило зробити висновок, що довідкова література різного спрямування містить як подібні, так і відмінні визначення поняття. Стосовно визначення категорії "застава" в економічних словниках, то під цим поняттям розуміють спосіб забезпечення виконання зобов'язань, який передбачає передачу боржником кредитором певних цінностей, які є гарантією його виконання в обумовленому обсязі і у визначені терміни, на які кредитор має право звернути стягнення у разі невиконання боржником зобов'язання. У довідковій літературі юридичного спрямування термін "застава" визначається схожим чином, проте також вказується, що в разі невиконання боржником зобов'язання застагодержатель має право одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом. Щодо літератури фінансового та бухгалтерського характеру, то в ній "застава" трактується подібно до правового трактування. В свою чергу, тлумачні словники визначають категорію "застава" як передачу кредитором певного майна для забезпечення одержуваної позики, або як річ, яка залишається у того, хто видає позику.

Отже, після опрацювання довідкової літератури можна зазначити, що її аналіз є необхідним для визначення сутності наукових категорій, що допомагає зрозуміти їх економічну природу. Крім того, необхідним є аналіз різних довідкових видань, оскільки певні терміни залежно від спрямованості довідкової літератури можуть трактуватися по-різному.

Здійснивши дослідження збірників наукових праць та матеріалів конференцій з питань застави та її видів, зокрема в частині бухгалтерського обліку, можна зазначити, що починаючи з 2007 року кількість статей з даного питання почала поступово збільшуватися, що свідчить про зростання кількості операцій застави як ефективного способу забезпечення виконання договірних зобов'язань. Здійснивши групування статей за роками починаючи з 2000 року та закінчуючи 2012 роком, можна зазначити, що за даний період загалом було написано 67 статей. Також слід зауважити, що найбільше статей, присвячених даній тематиці було написано у 2009

році, а саме 14. Найбільша кількість з них (10) присвячена питанням іпотеки, 2 статті присвячено безпосередньо заставі, решта – питанням кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Підвищення актуальності питання застави пов'язано з розвитком ринкових відносин, розвитком банківського сектору, посиленням кредитування підприємств для ведення бізнесу. З огляду на наведені дані можна зазначити, що дослідження науковців в основному спрямовуються на вивчення окремих видів застави, таких як іпотека, заклад тощо, проте, досить мало статей присвячено заставі в цілому, тобто як категорії, яка об'єднує в собі окремі види (способи) забезпечення виконання договірних зобов'язань. Тому, на сучасному етапі необхідним є узагальнення та систематизація матеріалу з питань застави та її видів.

Також нами здійснено дослідження динаміки авторефератів з питань застави українською та російською мовами за 2000-2012 рр. (табл. 1).

Таблиця 1. Питання застави в авторефератах дисертацій, захищених в Україні та Російській Федерації за 2000-2012 рр.

Країна	Всього	Кількість захищених дисертацій за напрямом застави													
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Україна	2	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	
Російська Федерація	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	
Разом по роках	4	-	-	1	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	

З наведеної таблиці видно, що кількість авторефератів впродовж періоду з 2000 по 2010 рр. є досить малою, зокрема за весь період було захищено лише 4 дисертації з питань застави. Слід вказати, що дисертації, що захищені в Україні стосуються юридичних наук, проте російські дисертаційні дослідження з даного напрямку були захищені за спеціальністю 08.00.12 – бухгалтерській облік і статистика (І.В. Сугайпова “Облік іпотечних операцій та операцій застави в системі будівельного комплексу (на матеріалах Республіки Адигея)” (2002) [2]; А.В. Івановська “Облік і аналіз операцій з іпотекою в комерційних організаціях”, (2009) [1]). Така мала кількість авторефератів за останні 13 років свідчить про недостатню дослідженість питань застави та її окремих видів, нерозробленість організаційних та методичних засад бухгалтерського обліку операцій застави, зокрема таких її видів як заклад, застава майнових прав, застава цінних паперів, а також товарів в обороті або у переробці.

Окремі питання застави розкриваються також у періодичній літературі. Відповідно до цього проведено дослідження періодичних видань економічного спрямування (зокрема бухгалтерської періодики) за період з 2000 по 2012 рр. Результати дослідження оформлені у табл. 2.

Таблиця 2. Динаміка публікацій з питань застави у періодичних виданнях економічного спрямування за 2000-2012 рр.

Назва періодичного видання	Всього	Кількість статей													
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
1. Атланта	17	3	5	6	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
2. Баланс	87	5	7	15	9	5	6	2	4	14	3	5	7	5	
3. Банківська справа	2	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	
4. Бізнес бухгалтерія	109	12	15	9	6	11	13	7	2	5	11	8	7	3	
5. Бухгалтер	86	4	13	17	27	-	-	8	-	2	-	2	12	1	
6. Бухгалтерия налоги бизнес	16	3	3	4	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
7. Бухгалтерський облік і аудит	4	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
8. Вісник податкової служби України	195	2	3	29	34	48	45	12	13	1	-	2	2	4	
9. Все про бухгалтерський облік	113	6	8	15	10	8	11	4	6	6	15	12	9	3	
10. Галицькі контракти (Дебет-кредит)	196	50	9	17	26	31	24	15	7	4	3	2	4	4	
11. Главбух	43	7	6	11	6	-	1	-	-	-	-	2	9	1	
12. Нормативні акти з фінансів	13	1	1	3	5	2	1	-	-	-	-	-	-	-	
13. Офіційний вісник	20	2	9	4	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
14. Податки і бухоблік	55	6	9	13	14	8	4	1	-	-	-	-	-	-	
15. Предпринимательство хозяйство право	2	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
16. Финансовая консультация	3	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
17. Бібліотека нормативних актів міністерств і відомств	3	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
18. Экспресс-анализ	36	4	6	6	6	4	1	-	-	3	2	1	2	1	
19. Агрокомпас	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
20. Вестник бухгалтера и аудитора Украины	12	-	3	-	3	2	2	1	1	-	-	-	-	-	
21. Все для бухгалтера в торговле	11	-	2	4	-	3	1	1	-	-	-	-	-	-	
22. Економіка, фінанси, право	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
23. Облік, податки, аудит в Україні	5	-	1	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	
24. Податкове планування	9	-	1	1	-	2	-	1	1	1	1	-	1	-	
25. Праця і зарплата	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
26. Рынок капитала	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
27. Сборник нормативных документов	4	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
28. Бухгалтерський тиждень	12	-	1	-	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
29. Бухгалтерія в сільському господарстві	10	-	-	-	8	1	1	-	-	-	-	-	-	-	

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
30. Вісник НБУ	2	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–
31. Вісник прокуратури	3	–	–	–	2	–	–	–	–	–	1	–	–	–
32. Баланс бюджет	3	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
33. Прокуратура. Людина. Держава.	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
34. Фінанси України	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
35. Консультант бухгалтера	2	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1	–
36. Облік і фінанси АПК	12	–	–	–	–	–	12	–	–	–	–	–	–	–
37. Право України	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
38. Справочник економіста	2	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–
39. Школа професійного бухгалтера	14	–	–	–	–	–	–	–	14	–	–	–	–	–
40. Адвокат бухгалтера	6	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	2	3
41. Будівельна бухгалтерія	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
42. Управленческий учет и бюджетирование	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Разом	1118	109	112	160	186	132	123	54	50	36	36	36	57	27

Здійснивши аналіз динаміки публікацій з питань застави у періодичних виданнях за 2000-2012 рр. можна зазначити, що найбільша кількість публікацій спостерігається у 2003 році, а саме – 186 статей. Також слід додати, що починаючи з 2000 року кількість статей по заставі почала поступово зростати до 2003 року, досягнувши найбільшої величини, а починаючи з 2003 року по 2010 рік кількість статей почала зменшуватися. В 2011 році спостерігається незначне зростання кількості публікацій (на 21 статтю), а 2012 році знову спостерігається їх зменшення (на 30 статей). Найбільше статей з даного питання було опубліковано в журналі Галицькі контракти (Дебет-кредит) у 2000 році, а саме 50. Крім того, слід також додати, що значна кількість публікацій міститься у Віснику податкової служби України за 2004 та 2005 роки, а саме 48 і 45 статей відповідно. Така велика кількість публікацій зумовлена змінами чинного законодавства, зокрема в сфері оподаткування. Слід додати, що під час аналізу літератури виявлено, що найбільша кількість статей у періодичній літературі була присвячена питанню податкової застави. Варто відмітити, що дане питання не втрачає своєї актуальності у зв'язку з частою зміною податкового законодавства України. Крім того, як було вищезазначено, до 2011 року спостерігалось зменшення кількості публікацій, а з 2011 році виявлено тенденцію до збільшення інтересу практиків до даного питання, що є наслідком прийняття Податкового кодексу України та відповідно появою нових змін, пов'язаних з податковою заставою.

Висновки та пропозиції. Проаналізувавши публікації в наукових вісниках та збірниках тез і матеріалів всеукраїнських і міжнародних конференцій, а також автореферати дисертацій, довідкову та літературу, періодичні видання з питань застави та її бухгалтерського обліку, слід відмітити, що у даних літературних джерелах міститься інформація про: сутність застави, її правову природу, порядок оцінки та документування окремих видів застави, нотаріальний супровід таких операцій та інше. Однак поза увагою залишилися питання побудови комплексного підходу до організації та методики бухгалтерського обліку операцій застави, включаючи всі її види, зокрема, як у заставодавця, так і у заставодержателя, що і визначає перспективи подальших досліджень та вирішення в майбутньому виявлених наразі проблемних питань.

Список використаних літературних джерел:

1. *Ивановская А.В.* Учет и анализ операций по ипотеке в коммерческих организациях: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата экономических наук, специальность 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика. – Казань: Казанский государственный финансово-экономический институт. – 2009. – С. 22.

2. *Сугаилова И.В.* Учет ипотечных и залоговых операций в системе строительного комплекса (на материалах Республики Адыгея): автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата экономических наук, специальность 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика. – Воронеж, 2002. – С. 21.

ГРИЦАК Оксана Степанівна – здобувач Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2012 р.